

ուղեծուծին խորն կը գտնուի : այդ աւանդքն առնուեք և քննեմք : — Ո՛րքան բնական և ս՛րլափ հարազատութեան բնադրոյմն կը փայլի յայնս : Չիք անդ արտաքին և ոչ ինչ . ներքին և բնական է ամեն բան . արտաքին ազդեցութեանց և կամ նմանողութեան և ոչ զոյգն մի երևոյթ . զոգցես բնածին առաջին մարդոյն նախկին երազն է . անազդեցիկ մանկութեան առաջին ոգևորումն . և սակայն կատարեալ հասակի և բարձր կրթութեան ձիրք և կիրք , ազնուապէս պատկերացեալք : Երգք և երաժշտականք՝ որչափ որ ունիւք ՚ի ձեռին , նախածօր շրթանց բնադրոյմն՝ և մաքուր մատանց անխառն բնական երևոյթն կու տան մեր աչաց :

Աստուածութիւնք և դիւցական ծնունդք ևս՝ Արիական ժողովրդեան գերազանց սոհմին նախնական սերնդոց՝ Արարատեան բնակայրին յատուկ սերունդք և սեպհական ժառանգութիւնք կ'երևին : Այսու ևս ընդ միշտ արդարանայ մեր վարդապետութիւն և համոզումն , և անժխտելի հաստատութիւն կ'առնու , Ա .

թէ բնիկ Արիատեան Արարատեան բնագաւառն է , ընդարձակ սահմանաւ : Բ . Թէ յԱրարատայ նախապատմական ժամանակաւ գաղթած են Արիք ՚ի Հնդկիս և յիրանս և յայլուր , կրկին դարձած մասամբ , և այսպէս հետ զհետէ : Գ . Թէ Ոչ—Արիք ևս հաղորդութիւն ունեցած են . ազդած և ազդեցութիւն կրած են ՚ի բնիկ Արիատեանէ և ՚ի նորա ծննդոց :

Ուստի կրօնքն և պաշտօն՝ երգք և երաժշտութիւն և սովորոյթք քննեմք աստէն խմբովն և ընդերկար որչափ հնար է . և ակն յայտնի տեսնեմք հետեւութիւնն . վասն զի ինչպէս տեսանք՝ բանաստեղծութիւնք , երաժշտութիւնք , ոգւոյ խանդք , սերտիւ հաղորդակցութիւն ունին արիական կրօնական գաղափարաց հետ . կրկնեմք անգամ մ'ևս արիական մտաց՝ որտի և ոգոյ բարձրութիւնն քննութեամբ , յորում և մեր ներկայն երբեմն՝ և այժմեան ՚ի հնութենէ մնացորդքն և նշխարեալ աւանդքն աչաց առջև պիտի բերեմք պանծանօք :

Շարայարեղի

ՀԵՒԼԵՆ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱՅ ՀԱՏԸՆՏԻՐ ԽՐԱՏԻՔ

ԹԱՐԳՄԱՆԵԱԼՔ Ի ՀԱՅ

(Ե . Տեգա խաւաքի հայագիտի ուսումնասիրոտքիւն)

Ա .

ՀԵՒԼԵՆ ԻՄԱՏԱՍԻՐԱՅ յոյն իմաստասէրն կը համարէր՝ թէ մեծ գիրք մը մեծ չար էր . և եթէ այս գատաստանը կ'ընէր այն աշխատութեան համար , զոր մեծ հատոր մը կրնայ պատճառել անոր պարունակութեան խելամոեղութեան և մտաց մէջ ամփոփել ջանալու պատճառաւ , ըսել չու գեր անչուշա՝ թէ գրեղիկ մը ստուած աշխատանքն միշտ փոքր ըլլան : 1853ին վենետիկոյ Միխիթարեանք , ազգային հին գրականութեան համեզ ու համա-

ռօտ գրուածոց հաւաքման մը ձեռք զարնելով , որ վարչի մնար այն գործունեայ հրատարակողաց աւելի մեծ և նշանաւոր հաւաքմանց , կը տպագրէին հատորիկ մը Բաւք խրատոց եպիսկի իմաստասիրաց խորագրով . և կը յուսային թէ հաճոյականք և օգտակարք՝ անալըստուղ պիտի չլլային իրենց հայազգայնոց : Արուեստական ճոխարանութեամբ ու գրարար լեզուով գրուած յառաջարանին մէջ , կ'ըսէին թէ այն հատորներու իբրու երախայրիք ըն-

ծայուած հելլեն իմաստասիրաց խօսքերը հաւաքուած ըլլան հինգ ու աւելի գրչադիրներէ՝ որոնց մէջ ցրուած էին. և թէ յոճոյն ու թարգմանութեան ընտրութենէն՝ յայտնապէս կը տեսնուի, որ մեր երանելի թարգմանչաց միոյն երկասիրութիւնն է, կարգեալ ի խրատ և յուսումն մանկութեան:

Նոյն տարուան Բազմալեզ օրագրին մէջ՝ այդ նոր հատորիկներուն հրատարակութեան խօսքն ըրած ատենին՝ այսպէս կ'ըսէին Հարքն, և այս անգամ աշխարհիկ լեզուով.

« Յունաց ազգն որ արդարապէս ճանչցուած է դայեակ և մայր այլեպլ գիտութեանց և արուեստից, նախանձելի է և իմաստասիրականաւն. և թէպէտ իր փիլիսոփայական վարդապետութեանց նախկին սկզբնաւորութիւնը ստացած յեղիպտական և ի փիւնիկեցի գաղթականութեանց, սակայն հին աշխարհի օրէնսդիրքն իւր իմաստասէրք եղան: Ասոնց երևումը յեյլադա, ան միջապէս յետ Հոմերի, Եսիոդայի և Ժամանակակից քերթողաց՝ եղած է, և գլխաւոր նպատակնին՝ ժողովրդեան բարոյական բարւոյման համար աշխատիլ: Այս նպատակին հասնելու համար՝ բազմազոյնք ի խոհական իմաստասիրացն՝ իրենց վարքով օրինակ բարի կ'ուզէին ըլլալ, ապա աշակերտներ քովերնին հաւաքելով և ուսուցանելով իւրենց վարդապետականին սկզբունքը, և վերջապէս համառօտախօս վճիռներ և իմաստուն խրատներ աւանդելով, որոնք ազգին հաճոյանալով՝ բերնէ բերան կ'անցնէին ու կը ծաւալէին. մինչև որ Ստրէոս, Անտոնինեանց Ժամանակի յոյն մատենագիր, Քրիստոսէ գրեթէ 150 տարի ետք, ժողովեց այն առաջները ու գրքի մէջ ամփոփեց, երբեք թէ Ստրէոսի այս գիրքը, կամ անոր համառօտութիւնը, մեր երանաշնորհ թարգմանչաց ձեռքն անցած է, երբ ուսումնական եռանդեամբ վառուած քաղաքէ քաղաք կը ճանաչ-

պարհորդէին ու մատենադարաններ աչքէ անցընելով՝ ընտիր և օգտակար գրոց թորգմանութեանց կը պարապէին: Թարգմանչին ընտիր և ճոխ լեզուն՝ աւելի գեղ և վայելչութիւն տուած է իմաստասիրաց ազգու և վճռական խօսքերուն: Ասոնցմէ ետք դրուեցան՝ ուրիշ գլխով մը, Խօսք Սեկոնդոսի իմաստասիրի առ Արիստոս կայսր, որ Ադրիանոսի Ժամանակակից ակննացի իմաստասէր մ'էր, և միայն յայտնի այն պատմութեամբն՝ որ ինախարանին կը յիշատակուի, ու իր այս իմաստասիրական, քիչ մ'ալ իմաստակական՝ խօսքերով » (Բազմ. 1853, յէջ 252):

Այս վճռական առածից խօսքը չըներ Սոմալեան՝ ոչ ի Պատկերի Հին հայերէն քարգանառքեանց (1825) և ոչ ի Քրակահանկան պատմառքեան (1829), նոյնպէս և որք իր գրուածներէն կ'օգտուին. ակնարկութիւն կ'ալ չըներ և Պատկանեան՝ յիւրում Յուզակի հայկական մատենագրութեան, (Catalogue de litterature arménienne). Հայկական մատենագիտութեան մեր ի վեր անդր գրուած յառաջաբանէն մասն մի կ'ընծայէ. իսկ ի Մատենադարանի հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Սեկոնդոս փիլիսոփային վրայ խօսելով, այս ծանօթութիւնը կ'աւելցնէ. « Հելլեն ուրիշ նախնի իմաստասիրաց այլեայլ զգօնութեան խրատուց և թելադրութեանց՝ հայերէն թարգմանութիւնը ալ կան ցրուած, մանաւանդ յսկեփորիկ գիրս: Ասոնց մէկ ճաշակը հրատարակուած է ի շարս Սոփեբոյ, ի հատորն առաջին. բայց գրչագրաց մէջ գտնուածներն աւելի բազմաթիւք են և ճոխք իրենց պարունակութեամբ, թէպէտ ոչ միշտ նոյն ընտրութեամբ լեզուի և հաւատարմութեամբ »:

Ուստի այս նկատմամբ՝ դեռ շատ ակնկալելիք ունիմք, և կատարեալ հաւաքում մը՝ ընտիր ընծայ մը պիտի ըլլայ. հաւաքումն որ յայտնէ թէ իւրաքանչիւր առածք պարունակողք որ-

չափ և որպիսիք ին, ինչ իրենց տարբերութիւնը, ուր գլխաւոր սխալներն, որոնք՝ զոր հմուտ ընթերցողն կրնայ ինքիրմէ ուղղել՝ կամ՝ յոյն աղբիւրը գտնելով ու բաղդատելով, իր նախնական ստուգութեան վերածել։ Ստուգութիւն կոչածս, ճիշտ բառական թարգմանութիւն ըսել չէ, այլ այն բաւը՝ զոր թարգմանիչն ուզած է գնել. որովհետեւ յաճախ մերթ սուր, մերթ խորունկ և մերթ ալ իրարու հետ կապակցութիւն չունեցող խօսքից մէջ, զարմանք չէ որ բուն իմաստը ճշդիւ ըմբռնած չլլայ։ Գրքովը բոլորովին մերկիկ և թափուր է, և քննադատութեան չէնք մը բարձրացնեն անոր վրայ՝ արահետ ճամբէ մը երթալ չէ. ուստի չեմ ուզեր աղատու համարձակ քայլիւք ընթանալ. այլ աստի անտի ակնարկել ուր որ անցք մը կը գտնեմ մացառուտ ճամբէ, և ուր կ'անցնիմ կտրելով ու թերեւս ձեռքս արխնտեւով։

Եթէ ի հոռւ եղած ու հայու մը ձեռքով հաւաքմունք մը ձեռուրնիս հասած ըլլար, փափաքելի էր փոխանակ ամէն մէկ իմաստուն վճռոց աղբիւրը և անոնց հաւաքման սկզբնաւորութիւնը փնտռելու, գտնել յոյն գիրք մը զոր թարգմանիչն աչքին առջեւ ունեցած ըլլայ։ Իսկ հոս նոր հաւաքչաց ձեռք կայ. գիտուն հրատարակիչք՝ որ ընտրութիւն կ'ընեն ու քանի մը գլխոյ կը վերածեն հելլեն, ու երբեմն նաեւ քրիստոնէական, իմաստասիրութեան վարդապետութիւններն. հարկ է ուրեմն որ Միտիթարեանք ցուցնեն թէ ինչպիսի՝ կարգաւորութեամբ, ամէն գլխոյ մէջ, հին Հայք կը նկարագրէին ու կ'ընթեռնուին իմաստուն խօսքերը. ուր հիմա մեզ ուրիշ բան չի մնար՝ բայց աչք մը ձգել ամէն մէկ հատուածին վրայ, առանց ուշ ունելոյ թէ որպիսի՝ ընկերներ ունէր յառաջագոյն, կամ պէտք էր որ ունենար։

Ստուգապէս չի կրնար ըսուիլ թէ

Ստորէոսի հետեւած ըլլան. թէպէտեւ հաւանական է ենթադրել, թէ այդ հռչակեալ գրքէն ըրած են իրենց ծագւաբաղը. առ որ յաճախ պիտի դիմենք այս քննադատականիս մէջ։ Թերեւս նոր հրատարակչաց ձեռքով է նաեւ գլխոց բաժանումը, որ շատ կը տարբերի ի ստորէականացն, և լաւ կ'ըլլայ ընթերցողին գիմացը գնել։

Ա. Իմաստաբան, 27։ — Բ. Աշտուհ, 6. (Ստոր. 81)։ — Գ. Բարեկամաբան և Բարեկամք, 26։ — Դ. Իշխանաբան և Իշխանք, 17. (Ստոր. 46, 62)։ — Ե. Արիտաբան, 2. (Ստոր. 7)։ — Զ. Յաղագս ընկից, 13. (Ստոր. 94, 97)։ — Է. Արծաթսիրտաբան, 19. (Ստոր. 10)։ — Ը. Յաղագս փառաց, 5։ — Թ. Յաղագս մահուան և փոխելոյ ի կենաց, 22. (Ստոր. 118, 121)։ — Ժ. Վասն շառագոռեան, 9. (Ստոր. 86, 88)։ — ԺԱ. Յաղագս շոռեան, 20. (Ստոր. 33)։ — ԺԲ. Բաղդ և Անբաղդաբան, 9. (Ստոր. 103, 107)։ — ԺԳ. Գիւնի և Արեցոռաբան, 10. (Ստոր. 18)։ — ԺԴ. Եղբնոց և Եղբնագոռաբան, 7։ — ԺԵ. Յաղագս պատռոյ հարց, 9. (Ստոր. 79)։ — ԺԶ. Յաղագս դաստիարակոռեան որդոց, 6. (Ստոր. 83)։ — ԺԷ. Յաղագս օրինաց, 8. (Ստոր. 44)։ — ԺԸ. Յաղագս անասակոռեան, 4. (Ստոր. 6)։ — ԺԹ. Յաղագս խրատոց, 10։ — Ի. Յաղագս բժշկաց, 5 (Ստոր. 22)։ ԻԱ. Յաղագս երգման։ — ԻԲ. Յաղագս մեղաց խոստովանոռեան, 4։ ԻԳ. Յաղագս նախախնամոռեան, 6։ — ԻԴ. Յաղագս կնոջ շարաքարոյի 28. (Ստոր. 73)։ — Հաշտողը կը գտնէ որ վճռական այս իմաստը 275 են. ուստի և հետագօտից չի պակսիր նիւթն ու գրգիռ։

Դառնանք հայ թարգմանութեան, յորում շատ վճիռք անտէր կամ անանուն են, շատեր՝ այնպիսեաց ընծայուած՝ զոր այլք կը մերժեն. այլևայլ անուանք աղաւաղուած՝ զորս արժան է ուղղել վստահութեամբ կամ հաւանականութեամբ, և երբեմն ալ ճարտարագոյն կամ աւելի բաղդաւոր եղի-

պոսներու թողուլ լուծումը: Բայց անտէրը կը գտնեն յաճախ տէր մը, ու հայ թարգմանչաց ձեռքով եղած փոփոխութիւնը կրնան ողորդողները, կամ համեմատուիլ ուրիշ փոփոխութեանց հետ, որ հանդիպին նաեւ յաւանդութեան Հելլենաց եւ որոց իրենց առաջնորդը եղան: Բայց հայկականին վկայութեան արժէքը ճանչնալու է, նաեւ ուր սխալմունքն մեծագոյն է. վասն զի նշան մ'է այն, եւ կրնայ ոչ լոկ առաջին աղբիւրը ցոյց տալ, այլ նաեւ վերջին տողը ուստի թարգմանն քաղեց, եւ որ մեծ օգուտ ունի պատմութեան համար: Նշանակութեան արժանի են նաեւ աշուանց գրութեան խանդարումը, վասն զի ձեռագրաց մի եւ նոյն օրինակէ յառաջ գալը կը յայտնեն, եւ կամ հակառակը. բաց ի սակաւագիւտ դէպքէ՝ յորում սխալը նոր ըլլայ, կամ նոր հրատարակողաց, կամ աչքի եւ ձեռաց կարգէ դուրս փութալուն հետեւանք:

Բ.

Անգամ մը միայն յիշուած է Ամաքարէս, եւ շուտով կ'իմացուի թէ այդ անունն տակ իմանալու է զԱրարատիս. եւ քաջանու ճամբարութիւնը կը հաստատուի ստորէական հաւաքման յոյն բառից մէջ: Հայկականն (ԺԳ, 5) այսպէս կ'ընթեռնու. « Ամաքարէս ասէ. ի մատուակեն բաժակի՝ զառաջինն արբցես առողջութեան, զերկրորդն՝ թշնամանաց, զերրորդն՝ մալեգնութեան ». ուր յոյնն՝ ուրիշ աւելի բան մ'ալ ունի, թէ երկրորդ բաժակն երկուքի կը մատուակի, ճառից եւ քառորեակ (δύοισι, ἑξῶν, τριῶν, τεσσάρων):

Դիմոնիդէս (Է. 11) փոխուած ի Սիմոնիդէս, մինչ նոյն հաւաքման մէջ (ԺԱ. 16) ուղղապէս գրուած է. եւ Ստրէոսի մէջ կը գտնենք (91 11,) յոյնը այսպէս թարգմանուած է հայերէն. « Դիմոնիդէսի (= Սիմոնիդէսի) հարցեալ թէ հարստութիւնն իցէ լաւագոյն,

եթէ իմաստութիւն. եւ նա ասէ. Ոչ գիտեմ, այլ տեսնեմ՝ զիմաստունս կանգնեալ ի դրունս մեծամեծաց ». (յոյնն. φοιτῶντας): — Դիմոնիդէս (ԺԱ. 20) աշունն շփոթել պիտի տար, եթէ նախկին հաւաքիչը օգնութեան չհասնէր. ուստի հանգիստ սրտով փոխենք ի փլունիդէս, Հայն կ'ըսէ. « Դիմոնիդէս (= փլունիդէս) ասէ. Լաւ է լուի քան ունայն ինչ խօսել ». (Ստր. 33, 7):

Զալեզոս ի հայ թարգմանութեան կ'ըլլայ Եւեւոս (ԻԳ, 6). « Եւեւոս ասէ. Որպէս պատուիրեցաւ եւ ամենեցուն այսպիսեաց՝ քաղաքաց եւ քաղաքուհեաց եւ բնակչաց՝ յիշել զաստուած, զի է, եւ դատաստան արձակէ ի վերայ անիրաւաց, յորում լինի վախճան ամենայնի ». Հաւանական է որ թարգմանիչն աչքին առջեւ ունեցած ըլլայ Ստրէոսի գրոց հետեւեալ տողերը. ὧδ' ἤμῃν παριγγέλω· πᾶσι τοῖς τοιοῦτοῖς πολίταις καὶ πολιτοῖς καὶ ξυνοικοῖς, μεμνησθαι θεῶν ὧς ὄντων καὶ δίκας ἐπιπεποντων τοῖς ἀδίκοις: [καὶ τιθεσθαι πρὸς ὁμμάτων τὸν καιρὸν τούτων] ἐν ᾧ γίνεταί τοῦ τέλους ἐκάστω. [τῆς ἀπαλλάξεως τοῦ ζῆν]. Նախաբանութիւն է զաւելիեան օրէնսգրութեանց (Ստր. 44. 20, 21):

Ուրիշ տեղ մ'ալ Սեւեւոս կոչուած է (ԺԷ. 3) նոյն Զալեւոս. « Սեւեւոս Ղուկարացոց քերթողն եւ օրէնագիր, զօրէնս սարգի ոստայնից օրինակէ. քանզի ի սարգիոստայնն յորժամ ճանճ կամ միջի կամ յայլ տրկարագունից անկանի, ըմբռնի անդրէն. իսկ յորժամ պիծակ կամ մեղու կամ այլ ինչ յայսպիսեաց՝ վաղվաղաւ կի խզեն հանդերձելով եւ առ ոսն հարկանելով. նոյնպէս եւ օրէնք, յորժամ յաղքատաց զոք ըմբռնեն՝ հաւանեցուցանելով ցուցանեն զգորութիւնն. իսկ յորժամ ի մեծամեծաց կամ ի զօրեղաց, խզեն վաղվաղակի եւ արտաքսելանեն ». Յոյնն՝ ինչ որ կը գտնենք ի ծաղկաքաղին, աւելի համառօտ է. ուր Զալեւոս քերթող չի կոչուիր, եւ ի հայն՝

«*ἐκ τῶν ἀποστόλων*» կամ զօրեղ թարգմանութեամբ
ի յունականին է *δυνατὸς λέγειν*. իսկ ու-
ժեղ և բարդաւոր անասնիկին՝ մեղրուի
համար գրուած է ի յոյն *διαρρηξασα*
αφίπταται. (Ստոր. 45, 25)։ Արիստեմոն
(Ժ. 13) անուն ալ կրնար շփոթել զմեզ
եթէ Ստորէոսի մէջ (94, 15) զստոյգն
Արիստոն չընթեռնուինք «Ա. ասէ,
Որպէս զմի գինի արբեալ, յորմէ ու-
մանք դինեհարին և ոմանք հեզանան,
նոյնպէս և հարստութիւն»։

Տիմոթէոս ուղիղ (Բ. 6) անուան կո-
չում մը կը ցուցնէ. բայց հիլենա-
կանին մէջ խնդրողը Դեմադէս կը գտնէ
«Տիմոթէոսի (= Դեմադէս) հարցին թէ
նոր ուսար, կամ ո՞վ է վարդապետնքոս,
ասէ. Ստեանն Աթենացոց և ճմաւ-
րանն. Զայս ասեւորչ ցուցանէ թէ Զանք
և հմտութիւն իրին՝ վեհագոյն է ամե-
նայն վարդապետութեանց»։

Գ.

Քայլ մ'ալ յառաջ անցնինք. Հարկ է
տալ տիրոջը՝ ինչ որ ըստ ստոյգ վկա-
յութեանց իրեն կը պատկանի. բայց
առանց հայ թարգմանչաց կամ ընդօ-
րինակողաց վրայ յանցանքը ձգելու,
որոնք թերեւս յոյնի մը հետեւողու-
թեամբ սխալեցան։ «Բաբիոս իմաս-
տասէր ասէ. Պարտ է զաւարտն տե-
սանել և ապա ձեռնարկել ի գործ»
(Ա. 8)։ Արդեօք Բաբրիոս քերթողը
չէ՞, թէպէտ իրմէ մինչև առ մեզ հասած
λευκῆ... ῥύσει քերթութեան մէջ չհան-
դիպինք այդ վճռոյն, որ այնչափ նման
է Սողոմոնի հռչակաւոր խօսքին։ Գէոր-
գիտէս, յոյն միանձն, բոլորովին հայ-
կականին հետ նմանութիւն ունեցող
այսպիսի վճիռ մը Եւագրիոսի կ'ըն-
ծայէ, և է հետեւեալն. *δέον τὰ τέλη τῶν*
πραγμάτων ἡμᾶς προσεῖν, καὶ αὐτοὺς τὴν
τούτων ἐγχειρήσιν ποιεῖσθαι. և զոր ոմանք՝
ինչպէս Անտոնիոս իր Մեղա գրքին մէջ
Բաբրիոսի սուին։

«*կղիտարքոս* ասէ. Ոսկի հրով

փորձի, և զբարեկամն փշտը և նեղու-
թիւնք փորձեն» (Գ. 4)։ Նոյն խօսքը
կը գտնենք ի հրահանգս առ Դեմոնի-
կոս (Խոկր. Դեմոնիկ. Ի Ե). *τὸ μὲν γὰρ*
Χρυσίον ἐν ὕψι πυρὶ δοκιμάζομεν, τοὺς δὲ φί-
λους ἐν ταῖς ἀτυχίαις διαγινώσκομεν. կամ
ինչպէս սովոր եմք ըսել. Ոսկին հրով կը
զտուի։

Յաճախ կը յիշուի այս *կղիտարքոս*
(Գ. 12. Ե. 4. Է. 5. ԺԱ. 19. ԺԲ. 7. ԺԳ. 6. ԻԲ. 4), և իրեն բերանը
գրուած վճռական իմաստից հելլենա-
բիւրքը Գժուարին կ'ըլլայ գտնելը, ու-
րովհետև համաձայն չեմ գտներ քիչ
ու համառօտ խօսից հետ, զորս Ստո-
բէոս (53, 13. 64, 36) մէջ կը բերէ
յանուն *Κλειταρχος*ի, և ոչ այլոց յաճա-
խագոնից՝ առ Մաքսիմոսի, և ի Մե-
ղա գիրսն։

«Աղերսանդրոս ի հարցանենն թէ
ընդէր Զակեդմոնացիքն սիրեն զպա-
կասարանութիւն, ասէ. Զի մերձ է ի
լուին» (ԺԱ. 13). որ Լիկուրգոսի
խօսքն է (Ստոր. 35, 9)։

«Դիոգինէս ասէ. Ընդ իշխանի
պարտ է կալ որպէս ընդ կրակի. մի՛ ա-
մենեւին մօտ՝ զի մի՛ այրեսցի, և մի՛
կարի հեռի, զի մի՛ ցրտասցի (Գ. 11).
և հոս պէտք է դնենք՝ բուն իր տիրոջ
անունը՝ Անտիստենի (Ստոր. 45, 28)։

«Դիոգինէս տեսեալ զոմն ողբալով՝
զի յօտարութեան մեռանէր, ասէ. Զի՞
լաս ունայն. ամենայն տեղոյ ճանա-
պարհ մի է, ի դժոխս»։ Անպրապօրայ
խօսքն է, ինչպէս կը յիշուի առ Գ.
Լայերթ. (Բ. 3, 6, 11)։

Սեկստոս աթենացի իմաստասիրին
վրայ աւելի երկար պիտի խօսինք. հի-
մակուց ալ ներկայացնենք զինք տեղ-
ոյ մը մէջ՝ որ թերեւս իրեն չի պատկա-
նիր. «Սեկստոսի տեսեալ զոմն զի առ
վտանգի մահ կոչէր անձին, ասէ. Ով
դու, ընդէր կոչես զայն, որ թէպէտ
դու ոչ կոչես՝ ինքնակոչ պայ» (Թ. 10)։
Յոյն վճիռը Բիանդոսի է (Միլլախ,
Ա. 230, թիւ 29)։

« Դիմոկրատէս ասէ. փոփոխումն ի տեղեաց կամ ի տերանց՝ ոչ խելս բուսուցանեն և ոչ զանիմաստութիւն բառնան (Ա. 9)։ Վճիռ մը զոր այլք կ'ընծայեն Բիանգոսի, և ուր հայ օրինակն կամ ի տերանց յաւելուածը կ'ընէ, որ չիք ի յոյնն։

Դիմոկրիտոս և Դիմոկրատէս՝ յաճախ մէկմէկու անունը կ'առնուն յաւանդութեան, թէպէտև անով մեծ մարդու մը անուն չի կրնար նուաստանալ. և զարմանք չէ ուրեմն որ հայ հաւաքիչն այնքան զգոյշ չ'իմաստասիրուի (Դ. 4), զԴիմոկրիտոս (Ա. 23), և զԴիմոկրատէս (Ա. 9. Դ. 16. Զ. 12, ԺԱ. 14, ԻԴ. 2), և ամէն մէկուն իր զուրցած խօսքը կը գնէ բերանը։

« Դիմոկրատէս ասէ. Հանապազորդ է ի վերայ մարդկան ցանկութիւն ընչից, և յորժամ ոչ են ստացեալ՝ այրէ. իսկ որ ստացեալ՝ է՝ տանջէ հոգովք և թախծեալ տրտմութեամբ (Զ. 12)։ Հոս ըսելիք շատ ունիմք. և նախ որ ոչ ուղղաբար Դիմոկրիտեայ ընծայուած վճիռ մ'է, և երկրորդ՝ որ քախծեալ բառը հոս անտեղի գրուած է. ուր արդեւէս բառին հակադիր մը պէտք էր, որ ի յունին ἀποκτίνεσθαι գրուած է։ Չես կրնար գուշակել թէ ինչ բառ տեսեր է, կամ կարծեր է տեսնել հայ թարգմանիչը դիմացի բնագրին մէջ։

« Դիմոկրատէս տեսեալ զոմն զի շատ և անհրահանգ խօսէր, ասէ. Սա ոչ եթէ խօսել կարող է, այլ լռել անկար է »

(ԺԱ. 14)։ Դիմոկրիտեայ բուն խօսքն է այս. (Միւլլախ, Ա. 350 թիւ 178), նոյնը յաւելունք ըսել ուրիշ վճռոյ մը համար ալ (ԻԴ. 2). « Դիմոկրատէս ասէ. Ընդ իշխանութեամբ կանանց գըրաւիլ՝ մեծ նախատինք են »։ Ի Ստուբէնս քիչ տարբերութեամբ (74. 39). Δημοκρατου. Ἐπὶ γυναικὸς ἀρχεσθαι ὕβρις αὐτοῖς ἐοχάτη. և կամ ըստ Դիմոկրատեայ Օրէլլի, ὕβρις καὶ ἀναστροφή ἐσχάτη (Միւլլախ, Ա. 351, թիւ 129)։ Ինչպէս նոյն աղբիւրին հին հաւաքմունք կու տան այնպիսի խօսքեր՝ որ հայ թարգմանչին քով անանուն են (Դ. 3). « Պարտ է որք խորհին իշխանութիւն ունել ի վերայ այլոց, նախ անձանց իւրեանց իշխել »։ (Ա. 24). « Զգաստից ընդ արբեցողս և իմաստից ընդ անմիտս խօսել չէ պարտ »։ Քիչ մը տարակուսական է միւս խօսքը. « Փեսայի թէ հանդիպեցար՝ գտեր որդի, ապա թէ ոչ՝ կորուսեր զգուստրն քոյ » (ԺԶ. 3)։ Ստուբէնս (70. 18 և Միւլլախ Ա. 351, թիւ 183) Դիմոկրիտեայ կ'ընծայէ, իսկ անտոնինեան հաւաքում (Միւլլախ Ա. 227, թիւ 25) Սոգոնի։

« Երինոս ասէ. Բազումք ի մարդկանէ պատուիրեն՝ բարեկամացն՝ յիրաւին երդնուլ. այլ ես բնաւ ոչ թուչիլ յերգմնասիրութիւն՝ գովելի ասեմ », (ԻԱ. 3)։ Ստուբէնս այս խօսքին հեղինակ համարի զԵւսեբիոս ոմն՝ քիչ մը տարբերութեամբ ի հայկականէն. (Ստուբ. 26, 13)*։

Շարայարեղի

* Հեղինակին բազմաթիւ ծանօթութիւնները՝ աւելորդ սեպիցներ մեր ընթերցողաց։ Ըսենք միայն որ զՍտուբէնս (Յովհաննէս) հինգերորդ դարու երկրորդ կիսուն կը գնէ։

